

Problémy poetiky z aspektu prekladu v tvorbe Valentína Rasputina

Marta Kováčová, FHV UMB, Banská Bystrica, marta.kovacova@umb.sk

Kľúčové slová: dialektizmy, naturalizácia, foneticko-rytmická výstavba textu, autorský štýl

Ключевые слова: диалектизмы, натурализация, фонетическо-ритмическое строение текста, авторский стиль

Ruská a v období v období Rasputinovho vrcholu aj sovietska literatúra bola preferovaná spoločensky, ale čitatelia veľmi skoro rozlíšili estetické kvality preferovaných diel. Nebolo to inak ani v prípade Valentína Rasputina, ktorý si vo veľmi krátkom čase našiel svojím dielom cestu k slovenskému čitateľovi. Svedčí o tom pružnosť, akou prekladatelia reagovali na jeho poviedky a novely; na Slovensku vychádzali v časovom rozpätí 11 rokov. Rasputinove diela sa v slovenskom preklade stretávali s pomerne veľkým čitateľským úspechom. Jozef Felix videl úspech slovenských prekladov v tom, že slovenčina má bohaté fondy ľudového jazyka „a je teda aj schopnejšia vyjadriť rozličné finesy štýlu ruských spisovateľov, má bohatstvo slov pre ruské reálie...“¹

Na dielo Valentína Rasputina zareagovali významné osobnosti slovenského prekladu Ružena Dvořáková-Žiaranová, Viera Mikulášová-Škridllová, Milan Tokár, Jarmila Hlinická a Ján Beňo.

Z rozsiahlej témy poetiky štýlu Rasputinových chcem upriamiť pozornosť na dva aspekty: preklad dialektizmov a ťažkosti prekladu autorskej rytmiky a fonetických prostriedkov.

Hovoriac o dialektizmoch v próze Valentína Rasputina, nie je možné sa nedotknúť témy koreňov národných, témy ľudskej pamäti. Rasputin uvádza výstižnú metaforu: „...Под – это нитка с узелками. Одни узелки распускаются, умирают, а на другом конце завязываются новые“; „Ты не просто человек, создающий себя с нуля или которого с того же нуля формирует жизнь, ты – сын или дочь, большая часть тебя уходит в прошлое, в предков“ (s. 266). Jednou z hlavných myšlienok prózy Valentína Rasputina je „Правда в памяти. У кого нет памяти, у того нет жизни“ (292). Pamäť národná je predovšetkým v jeho jazyku. Próza Rasputina je ochrankyňou ruskej dedinskej pamäti. Valentína Rasputina zaraďuje literárna kritika k spisovateľom píšucim o dedine, k tzv. „derevenščikom“. Spisovateľ azda ako nikto iný v súčasnej ruskej literatúre dokázal v slove spojiť epochy. Väčšina jeho próz približuje čitateľovi život ruskej dediny a jej obyvateľov. Sám Rasputin sa narodil v dedinskom prostredí, veľmi dobre ho pozná, je s ním priam bytostne spojený. Opisy tohto prostredia sú autentické, literárni hrdinovia komunikujú jazykom svojich otcov a dedov.

Jazyk sibírskej dediny predstavuje pre prekladateľov jeden z najväčších problémov, napriek tomu poviedky a novely Valentína Rasputina boli preložené nielen do mnohých jazykov bývalého Sovietskeho zväzu, ale aj do anglického, nemeckého, francúzskeho, španielskeho, nórskeho a iných jazykov. Spisovateľ si v krátkom čase našiel svojím dielom cestu aj k slovenskému čitateľovi, o čom svedčí pružnosť, akou prekladatelia reagovali na jeho poviedky a novely; na Slovensku vychádzali v časovom rozpätí 11 rokov: už v roku 1977 vyšla novela *Ži a pamätaj* v preklade Ruženy Dvořákovovej-Žiaranovej.

¹ Eva Maliti-Fraňová v štúdii *Zrkadlenia v priestore – sovietsky mnoholiterárny fenomén (1971-1990)*. (In: Ruská literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1836-1996. ÚSL, 1998, s. 105.)

K ďalším prekladateľom Rasputinových próz patria Jarmila Hlinická, Ján Beňo, Milan Tokár a Viera Mikulášová-Škridllová.

Treba podotknúť, že roky, v ktorých vychádzali spomenuté preklady, vôbec nie je možné označiť za bezproblémové. Bolo to obdobie, keď na výber, ako aj samotný preklad mala podstatný vplyv politická situácia v bývalom Československu. Uvedme len prípad jednej z najväčších osobností slovenského prekladu Zory Jesenskej, ktorá patrila po roku 1968 k intelektuálom prenasledovaným vtedajším politickým systémom.

Úsilie Valentína Rasputina zachovať autenticnosť dediny prostredníctvom dialektizmov znamenal pre prekladateľov jeho poviedok a noviel nielen jazykový problém, ale zároveň aj problém transferu kultúry východiskového jazyka do kultúry jazyka cieľového – v našom prípade slovenského. Vychádzame z premisy, že preklad možno chápať ako porozumenie, ale aj konflikt dvoch subjektov, dvoch krajín s rôznou kultúrou. Nejde pritom len o zámenu jedného jazyka druhým, ale preklad je aj priestorom pre vzájomné ovplyvňovanie sa dvoch kultúr – dvoch „účastníkov“ dialógu. Prekladateľ využíva nielen lingvistické a komunikačné zručnosti, ale aj znalosti o dvoch rozličných kultúrnych komunitách. Využíva teda text na prenos informácií z najrozličnejších oblastí ľudskej činnosti. Treba mať na zreteli, že preklad a originál sú odlišné a samostatné kultúrne hodnoty, prekladateľ musí zohľadňovať poslanie prekladu v novom prostredí.

Problém prekladu dialektizmov zostáva do dnešných dní v pozícii diskusie: I. Jackanin² hovorí o prístupe dvoch ukrajinských teoretikov prekladu V. Koptilova a H. Kočuru, ktorí zaujali k prekladu dialektizmov nasledovné stanovisko: prvý je proti ich používaniu, tvrdí, že dialektizmy sťažujú pochopiť dielo. Druhý zasa akcentuje nevyhnutnosť zachovať v preklade aj nárečia. Práve tu I. Jackanin podčiarkuje, že v honbou za čistotou jazyka sa „*zabúda na bohatstvo, pestrofarebnosť umeleckého diela. V takejto čistote nie je život, ba ani žiadny život tam nie je možný.*“³

Ján Ferenčík v knihe *Kontexty prekladu* uprednostňuje „*pravidlo neprekladať regionálny dialekt originálu akýmkoľvek konkrétnym regionálnym dialektom slovenčiny.*“

V tejto diskusii – ako azda vo všetkom – prichádza do úvahy riešenie zlatej strednej cesty.

Jarmila Hlinická Lúčenie	ORIGINÁL	PREKLAD
Dialektizmus v origináli i v preklade	Ну дак от. Куды тебе равняться! Ты супротив меня совсем молоденькая (с. 159). Я тутака хозяин (с. 171).	Ty si oprôť mne hotová mladica (s. 13). Ja som tunák pánom (s. 27).
Dialektizmus v origináli, spisovný jazyk v preklade	– Че нас без пути пужать? – спрашивала Дарья. А чтоб непужаных не было (с. 161).	– Čože by nás podaromnici strašili? – spýtala sa Dária. Len tak, aby nám nahnali strach (s. 15).

² JACKANIN, I.: *Ukrajinská prekladateľská škola*. In: Preklad a tlmočenie. Banská Bystrica: Filologická fakulta UMB, 1999, s. 105.

³ JACKANIN, I.: *Ukrajinská prekladateľská škola*. In: Preklad a tlmočenie. Banská Bystrica: Filologická fakulta UMB, 1999, s. 105.

Prekladateľ je vo výbere jazykových prostriedkov značne obmedzený textom originálu.

Valentín Rasputin sa usiluje ochrániť staré ruské slovo pred zabudnutím. Nachádzame uňho slová, ktoré neobsahuje ani Daľov slovník, napr.: „на обыденок“, „дадена“, „изговелась“, „вдругорядь“, „миликаем“, „простохожий“. Tieto dialektizmy predstavujú problém aj pre samotných nositeľov spisovného jazyka. Prekladateľ má pred sebou neľahkú úlohu: vniknúť do problematiky sibírskych dialektizmov, pochopiť a priblížiť ich prekladovým jazykom recipientovi – a napokon zvoliť správnu interpretáciu. Za takýchto okolností zohráva v translatologickom procese veľkú úlohu kultúrny aspekt a skúsenostný komplex prekladateľa, ktorý musel zohľadňovať aj naše národné tradície.

Dialektizmy v novele *Lúčenie* tvoria neprehliadnuteľný celok so špecifickými znakmi. V slovenskom preklade sa častejšie stretávame s neakceptovaním nárečových prvkov: prekladateľka Jarmila Hlinická k nim pristupuje opatrnejšie ako jej predchodcovia, transformuje ich do spisovného jazyka, čím čiastočne narúša zámer originálu priblížiť atmosféru starej patriarchálnej dediny. Nevyhýba sa však aj nárečovým slovám, archaizmom, ktorými do určitej miery tento spôsob prekladu – naturalizáciu – kompenzuje.

Jarmila Hlinická <i>Lúčenie</i>	Preklad
Тятка говорел ... у нас тятка ко мне ласковый был. Говорит :... (с. 177).	Ňaňka vrvievali ... náš otec boli na mňa dobrý. Hovorili : ... (s. 34).
Попервости, тятка рассказывал , станет на берегу и глаза зажмурит , чтоб не видеть (с. 181-182).	Spočiatku ňaňka často spomínali , ako mamka stáli na brehu, zažmúrili oči, aby rieku nevideli (s. 39).

Nárečové slovo *ňaňka* sa vyskytuje v slovenskej realistickej próze, napr. u J. G. Tajovského. Použitím podobných slov v preklade Jarmila Hlinická čiastočne kompenzovala atmosféru, ktorá vzniká vtedy, ak prekladateľ zvolí cestu aplikácie dialektizmov v texte. Slová v preklade, dnes už pomaly vychádzajúce z bežnej reči, ako napr. *ňaňka*, *dievka*, *cmíter*, *pajta*, *švíbalka*, *šrajchnúť*, *úfať*, *narúčať*, *krepy*, *načim*, *podaromnici*, pomáhajú vytvárať atmosféru odchádzajúceho sveta, v našom prípade starej dediny a jej života. Jarmila Hlinická ich citlivo vkladá do opisov postáv, ich vzťahov a do prostredia, v ktorom riešia svoj – z ich pohľadu neriešiteľný – problém.

Ján Beňo prekladá väčšinu viet v novele *Tri dni života* obsahujúcich dialektizmy rovnako – dialektizmami.

– Ты пошто к мне долго не шла-то? (с. 86)	– Prečo si ko mne tak glho nechodila? (s. 102)
---	--

V slovenskom preklade Jána Beňa sa však stretávame s prípadmi, ktoré môžu čitateľa zmiasť: napr. reč starency Anny sa v niektorých častiach textu mení na reč spisovnú. Ide o zámer prekladateľa alebo je to neželaná nepresnosť v jeho stratégii?

Ján Beňo <i>Tri dni života</i>	Preklad
Я знаю, омманывете . Скрываете от миня, чтоб я не знала. Говорите : завтра, завтра, а боле все, боле не будет завтра. Вы думаете, я совсем из ума выжила , ниче не	Viem, klamete ma. Tajíte predomnou, aby som nevedela, Vravíte : zajtra, zajtra a viac nič, už viac nebude zajtra. Myslíte si, že som celkom potratila rozum, že nič

понимаю (с. 120).	nerozumiem? (s. 141)
-------------------	----------------------

Reč hrdinov u Rasputina je pretkaná prísloviami, porekadlami, ktoré dodávajú textu osobitý kolorit. V slovenskom texte sú často pretlmočené explicitnou interpretáciou obsahu, ktorú zreteľnejšie zaznamenávame u Jána Beňa.

Autorskú reč, ako aj reč hrdinov miestami obohacujú sentence o ich životnej múdrosti. Stretávame sa s variantmi, v ktorých je slovenský preklad identický, keďže v slovanských jazykoch sú jednotné idiómy.

Novela „Последний срок“ (Tri dni života):

Originál	Preklad
Бог дал, бог взял (с. 128).	Boh dal, boh vzal (s. 151).

Také zvláštnosti, aké v prózach V. Rasputina predstavujú dialektizmy, archaizmy, sú spojené aj s foneticko-rytmickou výstavbou textu. Charakteristickými črtami Rasputinovho štýlu je obraznosť, tonálnosť a rytmus rozprávania. Štýl sa tak miestami približuje ruským ľudovým rozprávkam.

Stavebné prvky nasledujúceho príkladu sú charakteristické pre rozprávku alebo ľudovú pieseň (každá nová veta sa začína spojkou „i“):

Jarmila Hlinická *Lúčenie*

И вот настал день, когда к нему, к «царскому лиственю», подступили чужие люди (с. 294).

Nastal deň, keď k nemu, ku kráľovskému smrekovcu, podišli cudzí ľudia (s. 171).

И оно, солнце, не обмануло.<...> **И** пока оно поднималось, тучи, уто́нящаясь и скво́зя, все отставали от него и отставали – и наконец, как льдины, растаяли совсем (с. 257).

A slnko ich neoklamalo. <...> Ako sa dvíhalo hore, mračná redli a boli čoraz priesvitnejšie, stále sa pred ním rozostupovali a rozostupovali – až sa napokon úplne rozplynuli ako ľadovce (s. 129).

Dôležitou črtou spisovateľovho štýlu je používanie takých zvukových vlastností, akými je napr. rytmizácia prozaického textu, syntaktická symetria, rým, viacnásobné opakovanie, aliterácia a asonancia, anafora a epifora, folklórna intonácia.

V zvukovej rovine textu pomerne často nachádzame ďalšie eufonické prvky, ktoré sa podarilo prekladateľke Jarmile Hlinickej vytvoriť. Prirodzene, fonetický systém dvoch rôznych jazykov nie je totožný. Rasputin používa zvukomalebné prostriedky a prekladateľ má právo ich transformovať do cieľového jazyka slobodne.

Originál	Preklad
Пускай туда смотрят и утешаются люди... (с. 193).	Nech naň hľadia a hľadajú v ňom útechu ľudia... (s. 53).

Dielo Valentína Rasputina je nadčasové. Jeho individuálny autorský štýl a tiež spojenie s rodným krajom, s „malou vlasťou“ – vytvára dojem nepreložitelnosti do cudzieho jazyka, zvláštnosti chápania v inojazyčnom prostredí. Dnes máme pred sebou viacero prekladov, ktoré sú výzvou na ďalší dialóg vo svete slovenského prekladu.

Literatúra

- FERENČÍK, J.: *Kontexty prekladu*. Bratislava 1982. RASPUTIN, V.: *Lúčenie*. Bratislava: Smena, 1981, 223 s.
- JACKANIN, I.: *Ukrajinská prekladateľská škola*. In: *Preklad a tlmočenie*. Banská Bystrica: Filologická fakulta UMB, 1999, s. 105.
- MALITI-FRAŇOVÁ, E.: *Zrkadlenie v priestore – sovietsky mnoholiterárny fenomén (1971- 1990)*. In: *Stručné dejiny umeleckého prekladu na Slovensku*, s. 107.
- RASPUTIN, V.: *Povesti*. Moskva, 1986, 384 s.
- RASPUTIN, V.: *Tri dni života*. Bratislava: Smena, 1973, 189 s.

Резюме

Статья посвящена специфике разговорной речи сибирской деревни и переводу фонетических особенностей в новеллах «Последний срок» и «Прощание с Матерой». Проза Валентина Распутина представляет серьезную трудность при переводе на любой иностранный язык, так как перевод нивелирует характерные индивидуальные черты стиля, восходящие к глубинным корням национальной культуры. Ярмила Глиницка, Ян Бенё – переводчики новелл „Последний срок“, „Прощание с Матерой“ Распутина значительно приблизили тайны русского национального характера, которые и являются главной темой распутинской прозы.